



A Szkíták kocsija

A SZKITÁK KOC SIJA

irta
BÖKÖNYI SÁNDOR

BUDAPEST, 1956

A szkiták kocsija

1950 nyarán a Magyar Nemzeti Múzeum régészei ásatást kezdtek a Szentés határában lévő Vekerzugban. Céljuk az volt, hogy az évekkel ezelőtt ott feltárt szkita sírok nyomát fellelve, az ottani dombon lévő szkita temetőt feltárják. A munka nehezen indult el, mert az előző években talált sírok helyéről közölt térkép hiányos volt, s a környék lakói sem tudták azok helyét megmutatni. Így szinte csak találmásra kezdték el az ásatást a kérdéses dombon, munkájukat azonban már az első napon siker koronázta: néhány órai munka után csontvázakra bukkantak, egy kettős lovas sír két lócsontvázára. Még ugyanezen a napon egy újabb kettős lósír került elő, melyben a két egymással szemközt fekvő lócsontváz fölött négy vasabroncos és kerékagy /persze rozsdás, sérült állapotban/ és nagy halom faszén feküdt. Később még további hat lósír került elő /egyes sírokban a lócsontváz mellett kutya csontváz is feküdt/, nem beszélve a nagyszámú emberi sírról.

A második kétlovas sírban lévő négy kerékabroncos és kerékagy kétségtelenné teszi, hogy a sírba a lovak mellé kocsit is temettek. Felmerül azonban az a kérdés, hogy hogyan? Erre a lócsontvázak fölött található nagytömegű faszén és az abroncosok helyzete ad feleletet. A faszénnek arra mutatnak, hogy a kocsit felgyújtották, elégették és csak azután került a sírba. Nyilván a sír szélén gyújtották meg és mikor már jól égett, bedöntötték a sírgödörben fekvő két lóra. Hogy a farészek még éghettek a bedöntéskor, bizonyítja az, hogy a lovaknak azon csontjai, melyeket csak bőr fed és hús nem, égésnyomokat mutatnak, tehát az égő fa, vagy az izzó parázs átégette a bőrt és megégette a csontokat is. Ezért fekszenek az abroncosok kettesével egymás felett és nem egymás mellett, mivel a kocsi az oldalára dőlt.

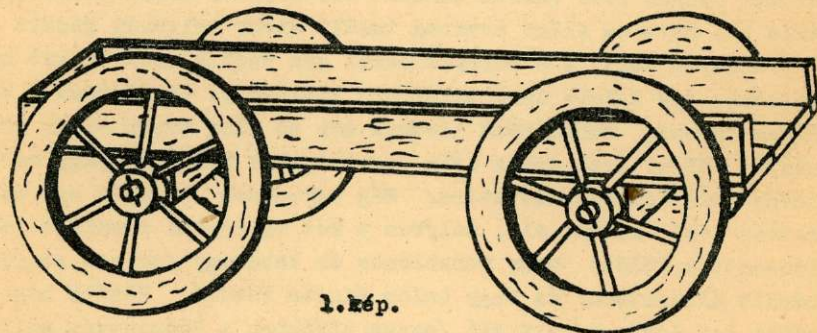
Az eltemetett kocsit a lovak szerszámszáma alapján az i.e.

Fk.:Fülep Ferenc

Készült: a Magyar Nemzeti Múzeum-Történeti Múzeum
Rotaprint Üzemében
1500 példányban, 1 1/4 iv terjedelemben
F.v.:Dajbukát Gergely

6-5. században idekerült szkitáknak tulajdoníthatjuk. A lelet azért jelentős, mert ez a legrégebbi kocsilelet Magyarországon.

A kocsi és a két lócsontváz kibontása után sor került annak a Nemzeti Múzeumba való beszállítására. Ez a legmodernebb módszerrel, az eredeti helyzetben való kiemeléssel

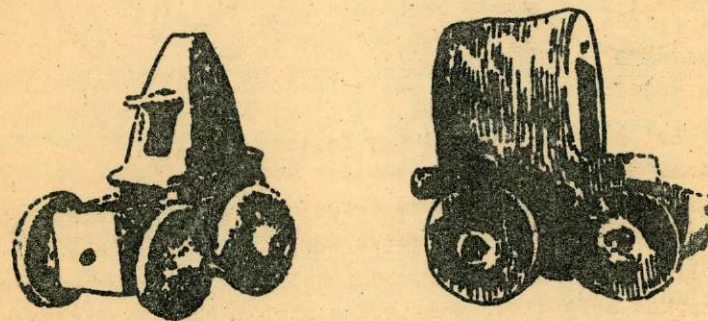


1.kép.

történt. Ezt restaurátoraink úgy hajtották végre, hogy a sír nagyságának és mélységének megfelelő erős deszkakeretet készítettek, amelyet a körben lenyesett és így a környezetéből kiemelkedő sírra mintegy ráhúzták. Ezután, a keret alatt a földet elfűrészelték, de úgy, hogy helyére fokozatosan erős deszkalapokat helyeztek, melyeket a sírt körülvevő deszkakerethez csavaroztak. Ezzel a sírt a benne lévő csontvázakkal és kocsimaradványokkal együtt elválasztották az anyaföldtől anélkül, hogy a tárgyakat eredeti helyzetükben megbolygatták volna. Ezután gipsszel kevert fűrészporral a sír felszínének egyenetlenségeit kitöltötték, s végül a sír tetejét is lefedték deszkákkal, melyeket az alul lévőkéhez hasonlóan, itt is az oldalfalakhoz erősítettek. Ezzel az egész sír egy minden oldalról zárt téglalakú dobozba került, melyben oly szorosan feküdt, hogy mozgatható és forgatható volt, anélkül, hogy a benne levő tárgyak elmozdultak vagy megsérültek volna. A kie-

melés méreteire jellemző, hogy hozzá $1/3 \text{ m}^3$ deszkát és gerendát, $3 \frac{1}{2} \text{ m}^3$ fűrészport és kb. 2 q gipszet használtak fel. Az így ládába helyezett sír súlya kb. 5 tonna volt. Az eredeti helyzetében, /in situ/ felvett sírt azután teherautón Budapestre szállították és a régészeti kiállításon helyezték el. Itt még a sír kibontása, földjének átitatása és a lelettárgyak preparálása és konzerválása, a láda üvegezése következett, s ezen eljárások után nyerte el ma látható alakját.

Ami a kocsi formáját illeti, az a legegyszerűbb volt. /Rekonstrukciója látható az 1.képen./ A szekér fala valószínűleg tömör, s nem rácsos volt; vasalások ugyanis nem kerültek elő. Ilyen szekereket számos szkita ábrázolásról ismerünk.



2.-3. kép

A kerekek küllősek voltak, és pedig az abroncson átütött küllőszegek alapján hat-hat küllőjük volt. Az agy vasból készült és a tengellyel együtt forgott, nem pedig a tengelyen. A szkiták, mint igazi nomád nép igen sok és jól megépített szekeret használtak, melyeken vándorlásaik közben laktak. Herodotos, a nagy görög történetíró írja róluk, hogy sem városokat, sem várakat nem építenek, hanem magukkal hordva házai-

kat mindannyian nyilas lovasok, nem földművelésből, hanem marhatartásból élnek s lakásuk a szekertűkön van. /Herodotos IV. 46./ Hippokrates görög orvos még részletesebben ír erről, mondván, a szkitákat nomádoknak hívják, mert nincsenek házaik, hanem szekereken laknak. A szekerek közül a kisebbek négy-, a nagyobbak hatkerekek. Ezek gyékénnyel vannak borítva, a házakhoz hasonlóan egyszerű vagy háromszoros beosztással s egyszersmind sátort képeznek eső, hó és szél ellen. A szekereket két vagy három pár szarvnélküli ökör húzta. Itt élnek a nők gyermekekkel, míg a férfiak lovon ülnek, s utánuk mennek baromcsordáik, szarvasmarháik és lovaik, s addig tartózkodnak egy helyen, míg elég legelőt találnak barmaiknak, azután pedig más vidéket keresnek fel. /Hipp. De aere et locis. 18./. A szkiták kocsin hordozott házait Aischylos is említi. /Aisch. Prometheus. 708, 709./ Néha a kocsira piramisszerű tornyocskákat helyeztek, melyen elől és hátul nyílás volt. Ez talán védekezési célokra szolgálhatott: szekértáboroknál a bástyák szerepét játszhatta. A 2. és 3. kép két agyagból készült szkita kocsimodellt /játékszer/ mutat be.

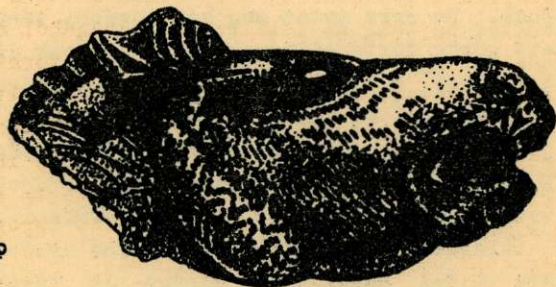
Ezek a kocsik aztán a gazdagabb szkitáknál díszesebbek voltak, a rudak végén bronzcsörgőkkel, szarvastehénszobrocskákcal /úglátszik a szarvas totemállatfélfük lehetett, amire az aranysszarvas pajzsdíszítések is mutatnak/ oldalaikon arany- és ezüstveretekkel; a szegényebbekké pedig egyszerűek, csupán vasveretekkel, esetleg vasalkatrészek nélkül, csupán fából készültek. A Szentcs-Vekerzúgon eltemetett kocsi az egyszerűbbek közé tartozhatott. Lehetséges, hogy kimondottan temetkezési célra készülhetett és ezen hordozták a halottat messzé vidékeken. A szkitáknál szokásban volt ugyanis az előkelő halottakat több hétig ide-oda hordozni országukban. Az, hogy előkelő halott temetésekor ilyen egyszerű kocsit használtak, kapcsolatot mutat azzal a ténnyel, hogy a temetőben eltemetett lovak között több sánta volt, tehát a jobb lovakat sajnálták eltemetni a halottal. Hasonló jelenséget ész-

lelt Calkin szovjet szerző az altáji kurgánok lovainak vizsgálatakor, ahol 28 eltemetett ló mindegyike sánta volt.

A lovak eltemetése az előkelő halottak sirjába vagy azok közelébe szokásban volt a szkitáknál. Különösen sok lovat találunk a délorosz és az altáji kurgánokban /temetkezési helyeken/. Ezekben az eltemetett lovak száma többnyire 6 és 14 között van, de előfordul, hogy 24 lovat temettek a halott köré. Eddig a legtöbb eltemetett lovat az Ulszkij kurgánban találták: e kurgánban 360 ló csontváza feküdt.

Milyenek is voltak a kocsival eltemetett lovak? Erre vonatkozólag a koponyák és csontvázak vizsgálatával tudunk választ adni. A két ló egyazon nagyságú, kb. 120-125 cm marmagasságú kanca volt. Alakra és nagyságra megegyeznek a temető többi lovaival. Fejük a törzsükhöz viszonyítva kicsiny, homlokuk széles, arcújuk egyenes vagy horpadt, agykoponyájuk az arcukhoz viszonyítva erősen fejlett. A törzs zömök, a lábak rövidek, arányosak. Mindezek a jellemvonások arra mutatnak, hogy a múlt században kihalt délorosz vadlótól, a tarpántól származó lovakal van dolgunk. De erre mutat még két további tény is. Egyik a már említett görög történetírónak, Herodotosnak egy leírása, melyben említi, hogy a szkiták országában, a Hypanis / a mai Bug / folyó ersdése helyén fehér vadlovak vannak. /"A Hypanis Skythiából jó s egy nagy töből ered, mely körül fehér vadlovak legelnek."/ Ezek a fehér vadlovak pedig csak tarpánok lehetnek. Ezeknek a vadlovaiknak ugyanis a lengyel Vetulani megfigyelte egy érdekes tulajdonságát: a tarpánok színe eredetileg egérszürke, fekete fejjel, hátszíjjal, sörény- és farokszőrökkel, valamint lábvégekkel. A tél közeledtével, november-január hónapjában azonban, amikor az őszi szarváltás, a téli hosszabb, melegebb szőrök kinövése és a nyáriak kihullása történik, a nyári sötét szőrök helyett nagytömegű fehér pehelyszőrt növeszt az állat, aminek révén színe szürke, vagy csaknem fehér lesz, kivéve a fej, lábvégek, a sörény és farokszőröket, me-

lyek nem váltódnak, tehát feketék maradnak. Ez a téli kifehéredés, mely a tél zordságától függően erősebb vagy gyengébb, s tulajdonképpen nem más mint a szervezet önkéntelen alkalmazkodása a környezethez, beleolvadás a hóval borított táj fehér színébe, nemcsak a tarpánon, hanem más, főleg olyan állatokon is megfigyelhető, melyek északibb tájakon élnek, olyan tájakon, melyeket az év jórésztében a hó borít. Ilyen pl. a sarki róka, hermelin, alpesi nyúl, amerikai sarki hótyúk, sarki farkas, rén, stb. Ez a téli kifehéredés a tarpán egyes háziasított utódain ma is megfigyelhető. A fehér szín aztán az április-májusban történő tavaszi szőrváltáskor tűnik el, s az állat visszanyeri eredeti színét. Herodotos tehát nyilván ilyen téltre kifehéredett tarpánokról írt. Ha tehát a szkíták birodalmában ilyen vadlovak éltek, nyilvánvalóan ezekből szelidítették házilovaikat is, hiszen még a múlt században is gyakori volt a tarpánok befogása és megszelidítése. Falzfein orosz lótenyésztő tud egy olyan orosz katonatisztról, aki a krími háborút két szelidített tarpánon lovagolta végig.



4. kép

Ugyancsak a szkíta lovak tarpánszármazására mutatnak a szkíta ábrázolásokon látható lovak is, melyek rövid, széles fejűkkel, egyenes profilvonalukkal, zömök törzsükkel, arányos lábaikkal és zászlósan hordott farkukkal, a tarpánra és egy legjellemzőbb mai utódjára, az arab telivérre emlékeztetnek.

Az arab lovat a kutatók a tarpán túltenyésztett utódjának tartják. /Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk azt az érdekes tényt, hogy az arabok, akiknek manapság olyan kiváló lovaik vannak, egyáltalán nem régi lótenyésztők. A perzsa háborúkban még teveháton vettek részt, a lótenyésztésre csak az időszámításunk kezdete körüli időkben tértek rá./

Az emberiség számának növekedése és szétterjedése következtében a tarpán egyre kisebb területre szorult vissza Déloroszország és Ukrajna steppei vidékein. A múlt század első felében az orosz földbirtokosoknak kedvelt sportja volt a tarpánvadászat, melyet elsősorban télen űztek szánkóról. A lótenyésztők ugyanis nem jó szemmel nézték a tarpánokat, mivel igen gyakori volt, hogy magányos tarpánménék magukhoz csábítottak és elragadtak házilóménesekből kancákat. A kiméletlen vadászat miatt aztán a tarpánok száma rohamosan fogyott. 1870 körül már csak egyetlen, néhány kancából álló tarpánménés élt, mely Durilin orosz földbirtokos félvad méneséhez csatlakozott, azonban attól mindig tisztas távolságban légelt. Azonban a ménés létszáma is egyre apadt, végül egyetlen kancsa maradt. Ez szelid ménektől két osikót ellett és végül annyira megszelidült, hogy télen a többi lóval együtt be tudták hajtani az istállóba. Vadságából azonban sohasem engedett annyira, hogy be tudták volna törni. Mikor aztán az elkövetkező tavasszal a ménessel együtt újra a legelőre engedték, megszökött. Később ismételten feltűnt, gyakran vadásztak rá eredménytelenül, míg végre 1880 januárjában egy hajtóvadászat alkalmával lábát törte és néhány nap múlva kimúlt. Így pusztult el az utolsó európai vadló, mely ma már csak háziasított utódaiban él.

Igen érdekes megfigyeléseket közöl a szkíta lovakról Vitt szovjet kutató. Ő az altáji kurgánok lovait tanulmányozta, s mivel ezek a kurgánok a hóhatár fölött vannak, bennük nem lócsontvázakat találtak, hanem lómúmiákat. Így megállapíthatta, hogy valamennyi itt talált ló sárga színű volt, az arany-sárgától a legsötétebb árnyalatokig. Egyetlen esetben sem sikerült csillagot, vagy hókát /tehát fehér foltokat/ találni a fejen

vagy keselységet a lábakon. Ez könnyen érthető is, hiszen a vadlovakon sem találunk semmilyen fehér foltot, a szkita lovak pedig csak néhány nemzedékkel előbb kerültek ki a vadság állapotából és váltak háziállattá, ilyen fehér jegyek kifejlődésére tehát még nem volt idő. De lehetséges, hogy a kesely lábvégi lovakat a szkíták amúgy sem kedvelték, mivel akkoriban még nem patkoltak, s ismerős volt előttük a keselylábú lovak patájának gyengébb volta és kisebb ellenállóképessége. Az arab lótenyésztők még manapság is nagyon kevésbé szeretik a kesely lábvégi lovakat. Erre legjobb példa a híres arab közmondás: "Ha egy lónak egy lába kesely, vedd meg; ha kettő, nézd meg; ha három, üsd agyon". Sok eltemetett ló patájának szaruján egyenetlen redők voltak, melyek átélte téli éhezésekről tanuskodtak. Egyáltalán az eltemetett lovak többsége igen lesoványodott volt, kivéve minden kurgánból egy-egy lovat, melyek nyilván az eltemetett vezérek kedvenc hátsólovaik voltak, ezek jó tápláltsági állapotot mutattak. Igen gyakoriak voltak az öreg lovak /gyakran 20 éves koron túl/, ami arra mutat, hogy harci lovaikat igen megbecsülték és lehetőség szerint annak öreg koráig gondozták. Ez általános volt az ókorban, aminek oka az volt, hogy jó lovat nehéz volt szerezni vagy nevelni, de nehéz volt helyettesíteni is. Nagy Sándor híres hátsólova, a Bukefalosz /mely az évmilliókkal előbb élt őseire való visszaültetésként egy-egy lábán három-három ujjat viselt/ egészen 30 éves koráig vitte harcba urát, s így esett el hazájától távol, Indiában.

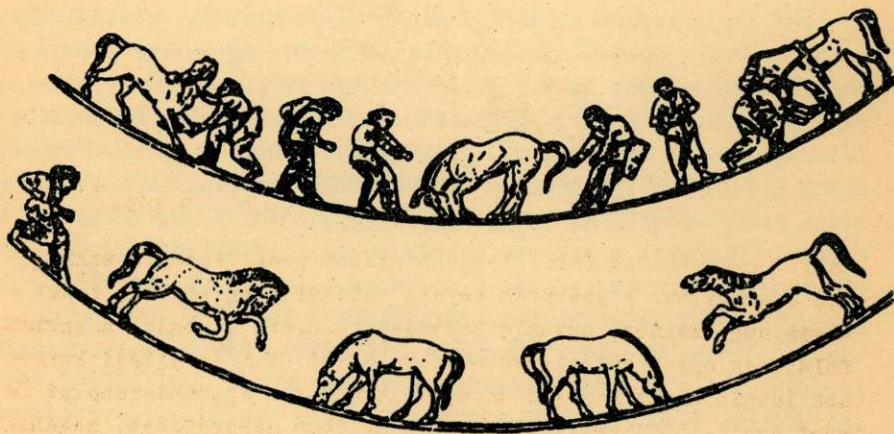
A szkíták életében rendkívül nagy jelentősége volt a lótartásnak. Valamennyi ókori író arról beszél, a szkítatárgyú görög ábrázolások is azt mutatják, hogy a szkita nem volt elképzelhető lóva nélkül. Lovon vadászott /még nyúlra is/, lovon hadakozott /ezzel nagy előnnyel bírt a vele szembenálló gyalogharcos népek felett/, lóháton vándorolt, több mint fele életét lovon töltötte. Hippokrates említi, hogy a szkíták lóslábuak, de ezt nem tartották csúnyának, sőt a kisgyermeket

nem kötözték pólyába, hogy megfelelő görbe legyen a lába, s később jól illesse a lovat. De nemcsak lovaglásra és a kocsik húzására használták a lovat, hanem szívesen meg is ették a húsát. A "lóevő", "lófejevő", "lótejevő" és hasonló kifejezések a legtöbb ókori görög szerzőnél szerepelnek a szkíták jelzői között. Kancákat fejték, tejükből vaját köpülték és túrót készítették. Herodotosz szerint a kifejt kancatejet faedénybe öntötték, s addig keverték, míg felszállt a tej füle; ezt aztán leszedték. Hippokrates az alábbi módszert írja le: A kancatejet faedénybe öntik és rássák. A rázás következtében habzani kezd és részei különválnak. A kövére, melyet vajnak neveznek fent marad, mert könnyű, a nehéz és vastag része leeshall; a savó közepén marad. A túrót másutt is említi, mondván, hogy a szkíták főtt húst esznek, kancatejet isznak és kancatúrót falatoznak. A tejet savanyítani is szokták.

A szkíták lovait a velük szomszédos népek is igen nagyra becsülték. Erre vall az a tény, hogy Makedóniai Pülöp, Nagy Sándor atyja 20.000 kancát vásárolt a szkítáktól, birodalma lóállományának feljavítására. Ezeknek hatása igen nagy volt a görög lóállományra, amit a görög szobrok és domborművek lovain jól megfigyelhetünk. Egyáltalán az egész Európa és Ázsia lótenyésztésére nagy hatást gyakoroltak a szkita lovak. Nyugaton Svájcig és Németország középső részéig jutottak el, keletre pedig egészen az Altáj hegységig, sőt talán még ennél is tovább. Hazánkba a szkíták hozták be az első tisztavérű tarpán lovakat, s ezek egészen a népvándorláskorig úgyszólván egyeduralkodóak maradtak itt. /Mindössze a kelták és a rómaiak hozták be némi nyugati lóanyagot./ A szkita lovak hatása különösen az ázsiai lóállományra volt nagy, s azt annyira a saját képükre formálták, hogy még azon népek /pl. mongolok/ lovai is a szkita lovak által örökölt tarpán-tulajdonságokat mutatják, mely népek az ázsiai vadló, a taki /Equus przewalskii/ elterjedési területének kellős közepén élnek. Hatásuk legjobban az arab telivéreknél a világ lótenyésztésére gyakorolt

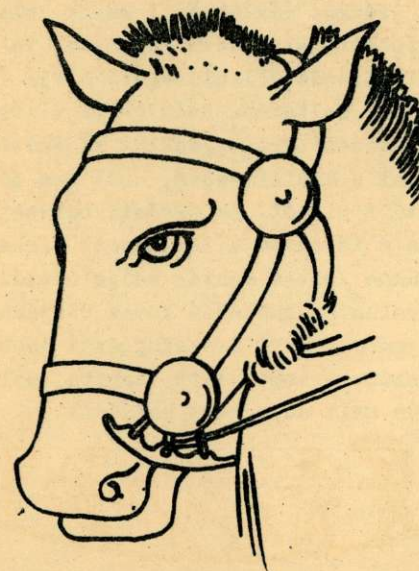
hatásához hasonlítható.

Ezt a kiváló lóállományt úgy nyerték a szkíták, hogy talán a történelemben először bevezették a tudatos és szigorú tenyészkiválasztást. Ennek legjobb példái a sírokban talált herélt lovak. Szentes-Vekerzugon. az egyik kettős lovassírban ahova két kocsiló volt temetve, egy kancát, mellette pedig egy olyan lovat találtak, amely nyilvánvalóan csak herélt lehetett. Egyrészt koponyaalkati és csonttani sajátosságai mutattak erre, másrészt az a tapasztalati tény, hogy kancát és mént egy kosiba fogni lehetetlen. Vitt az altáji kurgánok lovai közt számos heréltet talált, különösen a vezérek kedvenc hátsólovak közt. Vitt szerint a herélést azért végezték, hogy nagytermetű hátsólovakat nyerjenek. Az ókori szerzők is alátámasztják ezt, szerintük a szkíták hátsólovak főleg herélt lovakat használtak. Valószínűleg herélési előkészületet mutat be a csertomlyki szkita váza lóáldozati jelenete.



5.kép

A lovak felszerszámozása bizonyos fokig bonyolultabb volt, mint a mai lovakéi. Ez elsősorban a kantárra vonatkozik, melynek szerkezetére részint a zablákon lévő lyukak elhelyezéséből, részint a sírokban a lovak koponyája körül talált korongalakú szíjjelesztők /a korongok hátsó lapján vannak a szíjbujtatók/ száma és helyeződése alapján következtethetünk. A legrégebbi zablák szarvasagancsból vagy osontból készültek, ezeket követték a bronz, majd pedig a vaszablák. A velük való felszerszámzás érdekessége, hogy a kantár oldalsó szíjjai fordított Y



6.kép.

vagy Y alakúak. Az ókor legjobb zablatípusai éppen a szkíták-tól származtak. A szerszám anyaga valószínűleg bőr, de lehetséges, hogy zsinag, ugyanis Herodotos szerint a kender a szkíták földjének egyik különleges növénye. Vitt, aki az altáji kurgánok lovain olyan korhadó anyagból készült szerszámdarabokat is megfigyelhetett, amelyek nálunk a földben elenyésztek, megállapította, hogy a szkita lovakon gyakori a csótár és a sörényében a filcből készült nyakvédő. Egyébként a lovak sörényét lenyír-

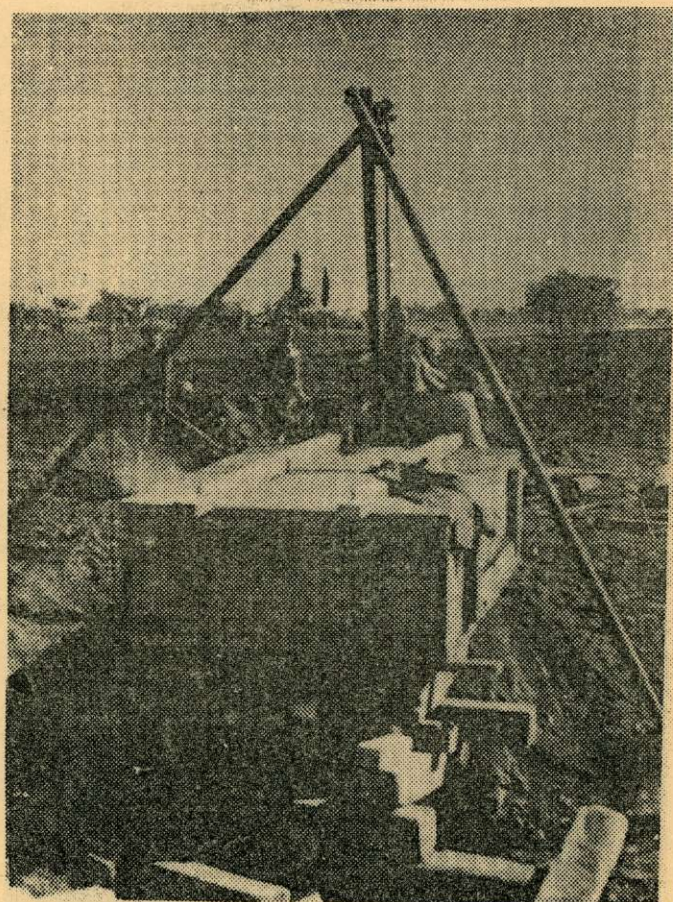
ták, kivéve a mar fölötti részt, melyen a sörényt teljes hosszában meghagyták. Ez arra volt jó, hogy a ló gazdája beleka - paszkodhasson a lóra való felugráskor. A fark szőrét a farktőtől számított kb. 25 cm-nyi részen szintén lenyirták, lejjebb meghagyták. Érdekes, hogy a turkmén lótenyésztők egészen a XX. század elejéig ugyanúgy nyírták lovaik farkát.

A Nemzeti Múzeumban kiállított szkita kocsisir két szempontból jelentős. Az egyik az, hogy belőle a két és félezer évvel ezelőtt a magyar földön élt szkiták kocsiájára és lovaira vonatkozóan nyerünk értékes adatokat. A másik jelentős szempont pedig az, hogy az eredeti helyzetben /in situ/ való kiemelés és kiállításban való elhelyezés jelentőségére hívja fel a figyelmet. Ha az ásatók a sir feltárása után abból a régészeti mellékleteket és az állatosontokat egyenkint kiszedték volna és úgy helyezték volna el a kiállításban, azok nem adtak volna ilyen hű képet a feltárt sirről. Az eredeti helyzetben kiemelt és kiállított sirban a látogató a bemutatott sirban lévő tárgyakat eredeti helyükön /pl. a kantár szíjelosztóit a homlokon és a koponya két oldalán, a zablát a lovak szájában, stb./ láthatja, s azoknak egymással való összefüggését jobban érzékelteti. Ezzel életet viszünk a bemutatott tárgyba, melynek részei egyébként külön-külön holt anyagként hatnának.

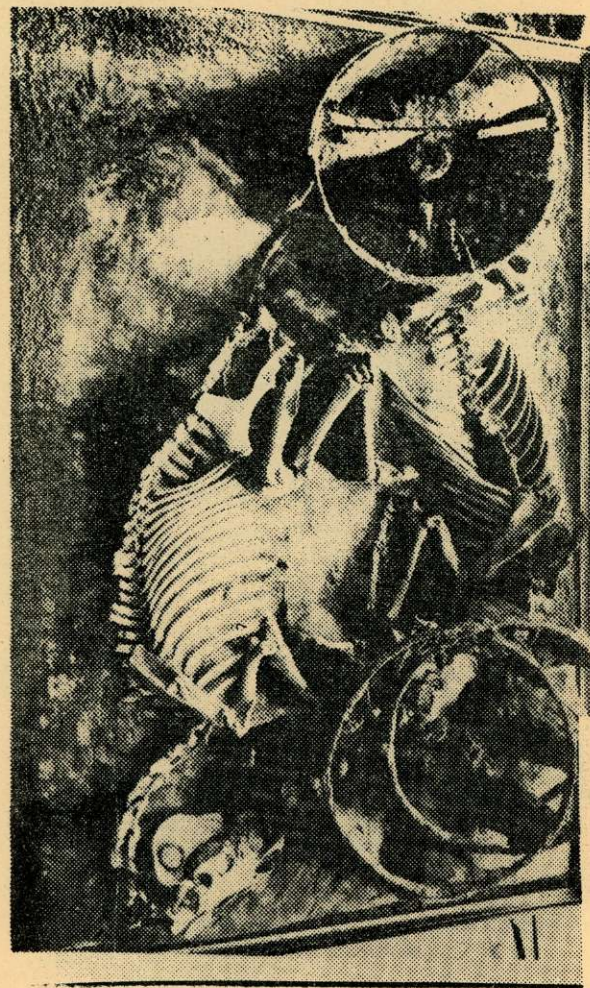
.....



A kocsisir a helyszínen.

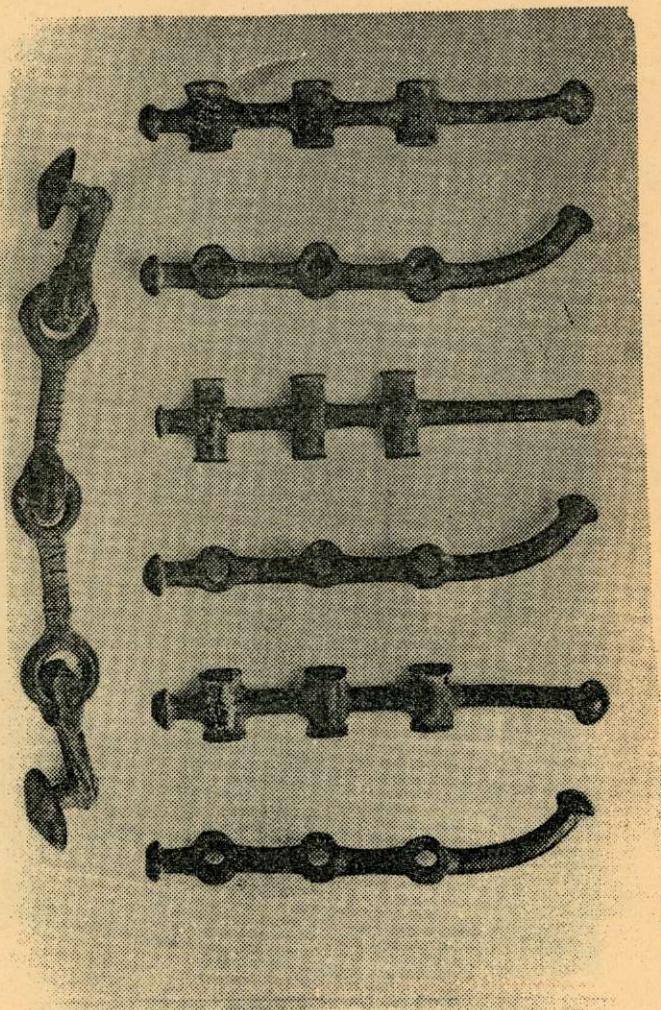


A kocsisír kiemelése.



A kocsisír a Nemzeti Múzeum kiállításán.

Sabla szablár.



A TÖRTÉNETI MUZEUM NÉPSZERŰSÍTŐ KIADVÁNYAI

Múzeumunk az év folyamán "A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Emlékei" című füzet sorozatában számos rajssokkal, fényképekkel illusztrált kiadványt jelentet meg, melyekben tudományos dolgozóink népszerű formában ismertetik régészeti és történeti kiállításunk egyes, kiemelkedő értékű darabjait. Így részben megjelentek, részben megjelenés előtt állnak a következő füzetek:

- Kalmár János: A magyar huszártorna fegyverei
Fejő Imre: Százéves a Múzeunkert
Vattai Erzsébet: Ötvösműhely-Ötvösmunka
Rózsa György: Régi várképek
Déványi Józsefné: A nyirbátori stallum
Kalmár János: A magyar vértzetek
Szabó György: Rudabánya középkori pecsétnyomója
Bökönyi Sándor: A szkiták kocsija
Vértes László: Az ősemlék lovasi festékbányája
Soproni Sándor: Négyezeréves agyagszekér
Barkóczy László: Római katonák hazánkban.

A Történeti Múzeum a TTIT-vel közösen 1955-56-ban régészeti előadássorozatot rendezett

"A MAGYAR FÖLD NÉPEINEK TÖRTÉNETE A HONFOGLALÁSIG" címmel.

Az elhangzott előadások szövegeit rajzokkal és fényképekkel illusztrált, 1-2 iv terjedelmi füzet-sorozatban jelentetjük meg, melyek az év első felében kerülnek kiadásra.

A sorozat füzetei:

1. Fülöp Ferenc: Hogyan dolgozik a régész?
2. Vértess László: Az őskor embere Magyarországon
3. Korek József: A földművelés és az állattenyésztés a kőkorszakban
4. Patay Pál: A bronzkor szak népei
5. B. Kutián Ida: A kelták bevándorlása hazánkba
6. Mócsy András: Az Alföld lovasnépei a rómaiak idején
7. Radnóti Aladár: A rómaiak Pannóniában
8. L. Kovrig Ilona: A népvándorlások népei: hunok, germánok, avarok
9. László Gyula: Az avar birodalom
10. Cs. Eöös Ágnes: A dunántúli szlávok állama.

A füzetek 1-2 forintos árban a Történeti Múzeumban kaphatók. Előjegyzéseket az egész sorozatra felveszünk.